

УДК 316.776

Електронний інформаційний простір і публічна політика

Сергій Телешун,

доктор політичних наук,
завідуючий кафедрою політичної аналітики і прогнозування
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Андрій Журавльов,

начальник Центру дистанційного навчання
Національної академії державного управління
при Президентіві України

*Автори пропонують політико-правовий огляд ситуації
стосовно регулювання розміщення інформації в Інтернеті та
доступу до неї у різних країнах світу.*

*Ключові слова: інформаційний простір, публічна політика,
глобалізація.*

*The authors offer the political and legal review of a situation in the
regulation of placing of information in the Internet and the access to
it in different countries of the world.*

Keywords: information space, public policy, globalization.

В другій половині ХХ століття розгорнулися глобальні процеси трансформації суспільства: перехід від індустріальної до інформаційної фази організації системи суспільних відносин. Основним базисом функціонування суспільства стала розгалужена інформаційна структура. Вона функціонує на принципах виробництва, опрацювання, збереження і використання інформації завдяки використанню електронних технологій. Опосередкований, але, разом з тим, потужний вплив інформаційних технологій на сферу соціально-політичних відносин викликає дезінтеграцію класичної класової структури суспільства. З'являються нові критерії оцінки соціально-політичних відносин, які характеризуються відносинами щодо виробництва, передачі і присвоєння інформації. В умовах

послаблення старих соціальних комунікацій найефективнішим каналом зв'язку між партіями, суспільством, громадянами і владою виявляються засоби масової інформації. Вони стають не просто інструментарієм, але й суб'єктом формування політики. Компютери, як зазначав Д. Несбіт, збільшують реальну владу будь-якого індивідуума, дозволяючи йому ефективно стежити за діями свого уряду, навіть більше, ніж уряд може стежити за діями громадянина. Фактично компютерні мережі стають одним з інструментів політичного лобювання. Розробляючи разом з колегою С. Ситник питання інформаційного забезпечення публічної політики, ми дійшли висновку, що в інформаційному суспільстві політичне життя кардинально змінюється, а відтак змінюється й характер політичних процесів. Ключовими стають глобальні інтереси окремих осіб. Разом з розширенням сфери застосування інформаційних технологій з'являються так звані комунікаційні коди, які дають можливість всім громадянам брати безпосередню участь у всіх циклах політичної діяльності. Значно зростають і можливості громадян контролювати дії влади й політичних лідерів.

Слід зазначити, що існують і специфічні особливості інформатизації, які дозволяють дійти висновку про появу нових загроз глобального характеру, обумовлені системним впливом на розвиток суспільних відносин на всіх рівнях людського буття.

Інформаційна складова простежується у всій системі глобальних ризиків, які чатують на людство вже 2010 року. Йдеться не лише про технологічні аспекти системних ризиків, але й про вплив інформації на виникнення економічних, геополітичних, соціальних, кліматичних та екологічних потрясінь. Будь-яка подія чи явище, незалежно від сфери його виникнення, стає інформаційно незалежним соціальним суб'єктом, що приховує в собі серйозні, але ще не зовсім осмислені суспільством наслідки. В цих умовах суб'єкти інформаційного суспільства прагнуть віднайти відносну самостійність як стосовно собі подібних, так й інститутів державної влади та громадянського суспільства, насамперед через Інтернет. Разом з тим, Інтернет стає лише наслідком або ж одним з інструментаріїв реалізації суспільно значимих запитів інформаційного поля, які швидко змінюються. Запити набувають статусу чітко виражених соціальних настроїв, вимог, традицій і норм, котрі породжують нові інформаційні хвилі. Ця субстанція поєднує всі соціальні досягнення і вади сучасного людства: інтелект, властолюбство, матеріальну корисливість, людські й державні комплекси, технічний прогрес, глобалізацію, дезінтеграцію, відповідальність і безвідповідальність тощо, набуваючи характеристик хвилі, що блукає, яка може створити умови для появи системної кризи національного й наднаціонального рівня.

Інформаційні хвилі генерують створення нових зовні стійких організаційних форм суспільних комунікацій, спроможних суттєво впливати на соціальні, адміністративні, політичні, економічні інститути

й процеси. У точках перетину цих хвиль зароджуються інформаційні спільноти наступного покоління, здатні домінувати над приматом людини як самостійної соціальної одиниці.

Виникнення нових форм соціальної організації людини сприяє створенню інших суспільно-політичних, правових, економічних відносин, які потребують адекватних законодавчих актів. Роль держави зводиться, насамперед, до ефективного арбітражу й менеджменту, головною складовою яких є здатність ефективно реагувати на нові соціальні й глобальні проблеми. Коли ж дії владних інститутів стають неефективними, коли вони зловживають арбітражними функціями або окремі корпоративні групи впливу монополізують засоби комунікації за допомогою матеріально-фінансового інструментарію, то виникає загроза соціальної стабільності, що провокує інститути громадянського суспільства на акції протесту з непередбачуваними для держави наслідками.

Спроба держави контролювати інформаційну спільноту лише юридичними актами й технічними ресурсами не вирішує проблеми добра і зла в Інтернет-просторі, залишаючи за користувачем право вибору моральних орієнтирів. Вибір, до слова, зосереджується у двох площинах: або ти опиняєшся у зливному бачку спеціальних технологій маніпуляції громадською думкою, або ж полюєш на закриту й позацензуровану інформацію, яка підтверджується реальними фактами. Варіанти поведінки учасника інформаційної спільноти визначаються, насамперед, політичним режимом та культурними й правовими традиціями держави, а також освітнім і моральним рівнем користувачів Інтернету. Можливо, варто звернути увагу й на психічне здоров'я користувачів мереж та на цілі, яких вони намагаються добитися в процесі спілкування. У цьому випадку держава має виконувати не тільки патерналістські функції стосовно Інтернет-простору, а й бути конкурентною інформаційною одиницею, здатною формувати принципи співіснування. Питання адже полягає не тільки у формальному контролі над умовами громадян, але й у створенні відносно комфортних умов для інформаційної спільноти, яка шукає необхідну їй інформацію та бажає впливати на неї.

В українських політичних реаліях неминуче постає інше питання: а чи має український політико-економічний істеблїшмент і суспільство в цілому потребу знати правду, а отже й потребу реальної демократії, коли інформація може бути не лише продекларованою, але й реалізованою через засоби комунікації.

Як відомо, однією з найважливіших складових демократичного суспільства завжди вважалася свобода слова й доступ громадян до інформації, тобто при класифікації видів демократії характеристики інформаційного поля відіграють одну з головних ролей. Зокрема, ефективна демократія сучасного суспільства характеризується прозорим інформаційним полем і наявністю таких соціальних категорій, як громадянин-власник (незалежно від форм власності), громадянин-

кореспондент (той, хто володіє інформаційним інструментарієм), громадянин з притаманною йому активною правосвідомістю і громадянин соціально активний, тобто той, що бере участь у створенні політики — тобто правових правил співіснування і який фінансує та контролює їх реалізацію адміністративними інститутами.

Керована демократія розпочинається, насамперед, з твердого контролю за інформаційними та медійними ресурсами як механізмом впливу на інститути громадянського суспільства та на інформаційне поле (при формальному декларуванні й дотриманні демократичних принципів співіснування в суспільстві). Тобто зрілість суспільства та його інститутів визначається ставленням до інформації та до її носіїв.

Останнім часом спостерігається бурхливе зростання ролі Інтернету в житті українського суспільства. На конференції в UA-IX були оприлюднені дані про те, що Україна перебуває на шостому місці за обсягом інформації, яка передається через Інтернет у межах країни (внутрішній трафік). З огляду на те, що в рейтингу беруть участь такі країни, як Росія, Франція, Німеччина, Голландія, можна сказати, що Україна у цій сфері перебуває в перших рядах.

Водночас неконтрольований доступ до будь-якої інформації в Інтернеті становить загрозу для користувачів, у першу чергу для дітей (наркопропаганда, порнографія). До так званого агресивного контенту необхідно віднести й пропаганду тероризму, екстремізму і насильства.

Чимало держав вбачають у вільному поширенні інформації загрозу для своєї стабільності. Відтак вони реалізують стратегії жорсткого управління розвитком комунікаційних технологій, регулюючи доступ громадян до Інтернету. За даними Гарвардської школи права, за останні п'ять років кількість держав, що фільтрують інформацію, яка надходить через Інтернет до їх громадян, зросла з 2 до 25. 2010 року до ворогів Інтернету через жорстку політику обмежень були зараховані Саудівська Аравія, Бірма, Китай, Північна Корея, Куба, Єгипет, Іран, Узбекистан, Сирія, Туніс, Туркменістан і В'єтнам. Деякі з цих країн взагалі обмежують доступ громадян до Інтернету, а деякі з політичних або релігійних міркувань дотримуються політики тотального моніторингу і фільтрації трафіку. Експерти, зокрема генеральний директор Фонду сприяння розвитку мережі Інтернет „Дружній Рунет” Є. Беспалов, називають основні фактори, що впливають на Інтернет-політику різних держав: рівень розвитку ринкової економіки та стратегічні державні пріоритети у цій сфері; ступінь проникнення Інтернету в життя громадян; ступінь розвитку громадянського суспільства; громадські традиції й домінуюча мораль.

Ці та інші фактори визначають диференціацію підходів — від практично повної відмови від державного регулювання Інтернету в США до тотального блокування розвитку національного сегменту Інтернету в Бірмі.

Російський експерт з інформаційної безпеки М. Федотов називає три основні моделі державного регулювання Інтернету (за ступенем відповідальності Інтернет-провайдера за заборонену інформацію, розміщену на його ресурсах): американську, європейську та китайську. Ці умовні назви не означають, що вони локалізовані винятково в цих країнах, а лише окреслюють характерні підходи держав до цієї проблеми. У цьому випадку під терміном „заборонена інформація” розуміють так званий агресивний контент, тобто порнографію, насильство, азартні ігри, заклики до національної та релігійної ворожнечі, а також небажані, на думку конкретної держави, висловлювання, які можна класифікувати і як заклики до повалення влади.

Американська модель

Огляд державних підходів можна розпочати з місця народження Інтернету - США. Ухвалені в середині 1990-х років акти, що обмежують контент електронних комунікацій, а також встановлюють додаткові вимоги з он-лайн захисту дітей (Communications Decency Act (CDA), and the Child On-line Protection Act (COPA)) були визнані антиконституційними, а відтак скасовані. Суди відзначили, що широке використання індивідуальних систем контентної фільтрації є більш демократичною, гнучкою й значно ефективнішою системою захисту дітей від агресивного контенту, ніж будь-який закон. Водночас деякі експерти звертали увагу громадськості на те, що така фільтрація і політика заборони інформації лише підігріває інтерес дітей до забороненого контенту, а будь-який фільтр можна оминати.

2001 року набув чинності новий закон, який зоб'язував публічні заклади, що користуються державними дотаціями, встановлювати системи контентної фільтрації (Child Internet Protection Act). Цей акт теж став предметом тривалих судових розглядів, і його доля вирішувалася у Верховному суді. Але, незважаючи на неоднозначне ставлення викладачів і бібліотекарів, 2001 року 74 % американських шкіл і 43 % публічних бібліотек встановили контентні фільтри. Широко застосовувалися й домашні системи контентної фільтрації. Близько 41 % родин, у яких діти мають домашній доступ до Інтернету, встановили відповідні програми. Разом з тим, у деяких штатах розглядаються умови, згідно з якими провайдери зобов'язані блокувати сегменти Мережі, що містять дитячу порнографію. Правда, подібний закон штату Пенсильванія був визнаний антиконституційним.

З уваги на можливість покарання за розміщення забороненого контенту в Інтернеті, американська модель передбачає персональну відповідальність громадянина-кореспондента перед особою, права якої він порушив, або ж перед державою. Провайдер зобов'язаний на запит силових структур чи фізичної особи, що постраждали від розміщення в Інтернеті певної інформації, передати дані про свого клієнта, після чого той самостійно розбирається в суді зі своїми справами. Така модель

найбільше подобається провайдерам, оскільки не покладає на них будь-якої відповідальності.

Та попри все це саме США найбільше постраждали від неконтрольованої публікації інформації в Інтернеті. У липні 2010 року на сайті WikiLeaks.Org, що спеціалізується на розміщенні анонімної інформації, було опубліковано 90 000 секретних документів, що стосуються операцій США в Афганістані. 26 липня 2010 року Адміністрація США заявила, що „безвідповідальний” витік у ЗМІ тисяч файлів з секретною військовою інформацією може становити загрозу для безпеки країни.

Європейська модель

Багато країн Західної Європи використовують підходи, подібні до американських. Але Європейська Комісія, тим часом, ініціювала проект „Poesia”, завданням якого є створення панєвропейського контентного фільтра, що підтримує всі державні мови країн-членів Європейського Союзу.

Після подій 11 вересня 2001 року багато європейських країн внесли зміни в законодавство, що стосується контролю за електронними комунікаціями й контентом з метою боротьби з тероризмом і кіберзлочинністю. Зокрема, у різних країнах влада посилила відповідальність за розміщення протизаконного контенту. Тут варто згадати ініціативи органів місцевого самоврядування деяких країн. Наприклад, у Північній Вестфалії було офіційно заборонено кілька неонацистських сайтів, розміщених в США. Місцева влада зобов'язала своїх Інтернет-провайдерів використати контентні фільтри, що блокують доступ до таких ресурсів. Взагалі політика уряду ФРН щодо Інтернет-контенту є жорсткою переважно щодо неонацистських Інтернет-сайтів.

Уряд Ірландії порушив питання про глобальне запровадження фільтрів на порнографію й піратські ресурси.

У Великій Британії функціонує державна структура Internet Watch Foundation, яка постійно здійснює моніторинг ресурсів з потенційно небезпечним контентом.

Найбільш жорсткою в Європі є Інтернет-політика Франції. Там має набути чинності законопроект під кодовою назвою Lorrpsi-2, що дає державі широкі права стосовно регулювання Інтернету — аж до вилучення установки користувачів троянського програмного забезпечення для моніторингу їх Інтернет-активності. Однак такі проекти не викликали протестів політиків, а лише деяких громадських організацій.

За європейською моделлю за розміщення протизаконного контенту відповідальність провайдера розпочинається з інформування його у встановленому порядку про наявність на його ресурсах забороненої інформації, більша частина відповідальності покладається на споживача Інтернет-послуг.

Європейська модель покладає на провайдера додаткові функції з контролю та ліквідації небажаної інформації і дає державі можливість притягати до відповідальності як громадянина, так і провайдера Інтернет-послуг.

Австралійський досвід

Цікавим є досвід Австралії, де відпрацьовано підхід, що поєднує елементи державного регулювання з системою галузевого саморегулювання. Такий підхід називають режимом співрегулювання. Він діє з 2000 року згідно з законами, ухваленими 1999 року.

Основними учасниками співрегулювання є Асоціація Інтернет-індустрії (Internet Industry Association — ІА) та Австралійське відомство з телекомунікацій і медіаресурсів (АСМА).

ІА є некомерційною організацією, заснованою провідними Інтернет-провайдерами, постачальниками контенту, розробниками програмних продуктів, а також іншими організаціями. Асоціація розробляє галузеві вимоги й рекомендації. У тому числі вона запропонувала чотири збірники правил, які стосуються Інтернет-контенту, котрі набули чинності в 2000 - 2001 роках. Моніторинг їх виконання здійснює АСМА, яка має право формувати „чорний список” із забороненим контентом. Незважаючи на добровільність виконання затверджених вимог, відомство може зобов'язувати Інтернет-провайдерів дотримуватися затверджених положень. При цьому „чорний список” вважається державною таємницею, а відтак не підлягає розголошенню.

Крім того, австралійське законодавство передбачає санкції стосовно користувачів Інтернету за розміщення деяких видів інформації. Варто відзначити і роль громадської організації NetAlert, що опікується просвітницькою діяльністю у сфері захисту сім'ї, особливо дітей від агресивного контенту.

Експерти вважають, що завдяки високій конкуренції на австралійському ринку Інтернет-послуг впровадження контентної фільтрації не призвело до зростання цін на ці послуги для користувачів.

Китайська модель

Що стосується країн з авторитарним управлінням, то там спостерігається загальна тенденція зміщення контентної фільтрації від громадянина (який у цих умовах не користується довірою влади) на рівень провайдерів і далі до єдиних національних прокси-служб.

Китайська модель відповідальності за розміщення небажаної інформації передбачає повну відповідальність провайдера за зміст інформації, розміщеної на його ресурсах, тобто він одержує додаткові повноваження стосовно закриття сумнівних сторінок і фільтрації трафіку. Це дає провайдерам повну владу над клієнтами й цілком позбавляє користувачів можливості захищати свої права. Система серверів-фільтрів,

що від'єднують китайських провайдерів від світових ресурсів, одержала назву „Великий китайський Firewall” (офіційна назва проекту – „Золотий щит”).

У Китаї, як і в більшості країн, що застосовують цензуру, уряд тримає в секреті національні принципи й методи фільтрації контенту, хоча й зобов'язує Інтернет- і контент-провайдерів дотримуватися самоцензури. Експерти вважають, що в країні існує єдина державна політика в сфері управління доступом. При цьому результативність й, очевидно, складність фільтрації постійно зростає.

У травні 2010 року 420 мільйонів китайських користувачів Інтернету дізналися, що їм відкритий доступ до сайтів порнографічного змісту, тоді як продовжується блокування інформаційних новинних ресурсів, таких як BBC News, сайти деяких релігійних конфесій (ресурси Далай Лами) і сект (Фалунь Дафа), а також офіційних сайтів урядів деяких держав. Створюється враження, що керівництво Китаю вирішило відвернути увагу молодих користувачів Інтернету від боротьби з „Золотим щитом” завдяки дозволу доступу до частини забороненого контенту.

Кілька років тому Google, Yahoo! і Microsoft, найпотужніші провайдери Інтернет-послуг, підписали угоду з китайським урядом щодо цензури китайських версій їхніх продуктів відповідно до місцевого законодавства. Навіть у фільтрації результатів пошуку. Але навесні 2010 року Google відмовився від такої фільтрації й почав переадресацію запитів на свій гонконзький сервер Google, що підлягає умовам урядової угоди.

У Китаї практикується тимчасове відключення користувачів, які намагаються звернутися до заборонених ресурсів, а також тимчасовий арешт Інтернет-ресурсів китайської юрисдикції. Водночас посилюється пропаганда цензури й обговорюється ідея створення закритого національного Інтранету.

Разом з тим, китайська влада активно просуває програму електронного урядування.

Подібна модель використовується й в Саудівській Аравії. 2001 року уряд цієї країни заборонив розміщення громадянами в Інтернеті деяких видів інформації. Хоча кінцеві користувачі в Саудівській Аравії можуть отримувати послуги різних провайдерів, весь Інтернет-трафік проходить через прокси-сервери державної служби Інтернету. Там відбувається контентна фільтрація згідно з рішенням уряду. Посилаючись на Коран, уряд Саудівської Аравії пояснює своє завдання захистом ісламських цінностей.

На офіційному сайті Інтернет-сервісу розміщуються роз'яснення про порядок фільтрації, а також надається можливість користувачам перевірити, чи є той чи інший ресурс забороненим. Крім порнографічних сайтів офіційній забороні підлягають ресурси, присвячені наркотикам, бомбам, алкоголю, азартним іграм, а також сайти, що містять інформацію, спрямовану проти ісламу й законів Саудівської Аравії. Експерти

встановили, що в країні заблоковано багато популярних сайтів, присвячених здоров'ю, освіті, а також розвагам.

Зусилля Росії у сфері регулювання Інтернету

У червні 2010 року російськомовний Інтернет був стривожений новаціями у сфері регулювання діяльності Інтернет-ЗМІ.

Зміни, внесені пленумом Верховного суду РФ у закон „Про засоби масової інформації”, не обумовили істотних перемін в Рунеті. Але сам факт уваги держави до інформаційних ресурсів Інтернету викликав бурхливі дискусії й побоювання з боку користувачів і провайдерів: у якому напрямі піде держава, врегульовуючи своє електронне інформаційне поле?

Зокрема, власники Інтернет-ресурсів (у тому числі й блогів) не несуть відповідальності за законом про ЗМІ, якщо вони не зареєстровані як засіб масової інформації.

Оскільки при поширенні масової інформації через сайти в мережі Інтернет немає продукції ЗМІ, то, за чинним законодавством, сайти в мережі Інтернет не підлягають обов'язковій реєстрації як засоби масової інформації. Це означає неможливість притягнення осіб, що поширюють масову інформацію через сайти в мережі Інтернет, до відповідальності за виготовлення чи поширення продукції незареєстрованого засобу масової інформації. (Постанова Пленуму Верховного Суду Російської Федерації від 15 червня 2010 р. №16 р., Москва, „Про практику застосування судами Закону Російської Федерації „Про засоби масової інформації”)

Та це не означає звільнення громадян-кореспондентів від відповідальності взагалі: „Особи, що допустили порушення законодавства при поширенні масової інформації через сайти в мережі Інтернет, не зареєстровані як засоби масової інформації, несуть карну, адміністративну, цивільно-правову й іншу відповідальність відповідно до законодавства Російської Федерації без врахування особливостей, передбачених законодавством про засоби масової інформації”. (Постанова Пленуму Верховного Суду Російської Федерації від 15 червня 2010 р., №16, Москва, „Про практику застосування судами Закону Російської Федерації „Про засоби масової інформації”).

Таким чином, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс та інші законодавчі акти повністю можуть застосовуватися до користувачів Інтернету. Уперше законодавчо прописано на підставі чого можна притягти до відповідальності тих, хто розміщує заборонений контент або порушує в Інтернеті чийсь права. Федеральними законами не передбачено будь-яких обмежень у способах доказу факту поширення відомостей через телекомунікаційні мережі (у тому числі через сайти в мережі Інтернет). Тому при вирішенні питання про те, чи мав місце такий факт, суд у силу статей 55 й 60 ЦПК РФ вправі прийняти будь-які засоби доказу, передбачені цивільним процесуальним законодавством.

Цивільний процесуальний кодекс Російської Федерації й частина 2 статті 102 Основ законодавства Російської Федерації про нотаріат не допускають можливості забезпечення нотаріусом доказів у справах, що перебувають у провадженні суду. Однак у силу частини 1 статті 102 Основ законодавства Російської Федерації про нотаріат до порушення цивільної справи в суді нотаріусом можуть бути забезпечені необхідні для справи докази (у тому числі шляхом засвідчення змісту сайту в мережі Інтернет станом на певний момент часу), якщо є підстави вважати, що надання доказів згодом стане неможливим чи утрудненим.

У справах, пов'язаних з поширенням відомостей через телекомунікаційні мережі, не виключається можливість забезпечення доказів суддею, оскільки коло доказів, які можуть бути забезпечені, законом не обмежене (статті 64-66 ЦПК РФ). Питання про необхідність забезпечення доказів дозволяється з врахуванням зазначених у відповідній заяві відомостей, у тому числі відомостей про зміст розглянутої справи, про докази, які необхідно забезпечити, про обставини, для підтвердження яких необхідні ці докази, а також про причини, що спонукали заявника звернутися з проханням про забезпечення доказів (частина 1 статті 65 ЦПК РФ).

У невідкладних випадках при підготовці справи до судового розгляду, а також при розгляді справи суд (суддя) відповідно до пункту 10 частини 1 статті 150 і статті 184 ЦПК РФ вправі здійснити огляд доказів на місці (зокрема, переглянути розміщену на певному ресурсі телекомунікаційної мережі інформацію в режимі реального часу). Огляд і дослідження доказів здійснюються в порядку, передбаченому статтями 58, 184 ЦПК РФ: з повідомленням осіб, що беруть участь у справі, з фіксуванням результатів огляду в протоколі, з викликом у необхідних випадках свідків, фахівців тощо.

При виникненні в ході розгляду справи питань, пов'язаних, наприклад, з особливостями процесу поширення інформації через телекомунікаційні мережі, які потребують спеціальних знань у цій галузі, суддя, відповідно до статті 79 ЦПК РФ, вправі призначити експертизу.

У необхідних випадках для одержання консультацій, пояснень і надання безпосередньої технічної допомоги при огляді доказів, відтворенні запису, призначенні експертизи, вживанні заходів для забезпечення доказів до участі у справі може бути залучений фахівець (частина 1 статті 188 ЦПК РФ). (Постанова Пленуму Верховного Суду Російської Федерації від 15 червня 2010 р., №16, м. Москва, „Про практику застосування судами Закону Російської Федерації „Про засоби масової інформації“).

Таким чином, Верховний Суд РФ фактично дозволив журналістам поширювати інформацію про особисте життя політиків і чиновників, у тому числі й матеріали, зняті прихованою камерою. Але це припустимо лише тоді, коли ця інформація стосується суспільних інтересів, наприклад, розкриває використання службового становища в особистих цілях.

Крім того, Верховний Суд РФ підкреслив: журналіст не зобов'язаний погоджувати свої статті з чиновниками, про яких він пише. Вимога обов'язкового попереднього узгодження статей може бути законною, якщо її висуває головний редактор, що відповідає за відповідність публікацій вимогам закону.

Судячи з роз'яснень до закону РФ „Про ЗМІ”, Росія обрала для себе європейський шлях. Тепер всі Інтернет-видання, зареєстровані як Інтернет-ЗМІ, відповідатимуть за всі інформаційні матеріали, навіть коментарі до статей на їх ресурсах, а за іншими, „дикими” користувачами, зберігається американська модель відповідальності.

У той же час на регіональному рівні відбуваються події, які наближають Росію до китайської моделі. Наприкінці липня 2010 року суд Центрального району Комсомольська-на-Амурі (Хабаровський край) виніс ухвалу про обмеження доступу жителів краю до кількох ресурсів Інтернету, в тому числі й до найбільшого у світовому відеоресурсі YouTube.com, на підставі того, що деякі матеріали на цьому порталі ідентифіковані судовими експертами як екстремістські. Суд зобов'язав місцевого провайдера РА РТС „Роснет” унеможливити доступ жителів краю до youtube.com, lib.rus.ec, zhurnal.ru, thelib.ru, web.archive.org. При цьому провайдер буде змушений порушити угоду з користувачами Інтернету, а жителі краю залишаються, зокрема, без доступу до відеоресурсу президента Росії, теж розміщеного на YouTube.com.

Подібний казус ледь не стався й в Україні восени 2008 року, коли Національна експертна комісія України з питань захисту суспільної моралі надіслала листа міністрові закордонних справ України з проханням звернутися до посольства Російської Федерації стосовно поширення порнографії в російській соціальній мережі www.vkontakte.ru.

Зараз у РФ готується пакет поправок до законів з регулювання відносин в Інтернеті, напрацьований робочою групою Мінкомзв'язку наприкінці травня 2010 року. До групи крім представників профільного міністерства й галузевих компаній увійшли й співробітники Міністерства юстиції, ФСБ, Росохоронкультури, Роскомнагляду. Законопроект незабаром має бути представлений у Держдуму. У рамках роботи цієї робочої групи представники ФСБ запропонували внести поправки до закону „Про інформацію, інформатизацію та захист інформації”. Зокрема, запропоновано надати силовим структурам можливість закривати, на підставі листа з прокуратури, екстремістські Інтернет-ресурси протягом трьох днів і зобов'язати провайдерів припиняти діяльність домена на підставі „мотивованого листа” керівника правоохоронного органу.

Регулювання Інтернету в Білорусі

Липень 2010 року ознаменувався для Білорусі новою газовою інформаційною війною. Але від уже звичних для українців війн її відрізняв час початку (для України це було зазвичай взимку).

Під час цієї інформаційної війни крім взаємних обвинувачень Росії й Білорусі у несплаті боргів, у бік Білорусі було спрямовано потужний інформаційний постріл: фільми „Хрещений Батька” та „Останній диктатор Європи”, які в непривабливих кольорах зображували діяльність президента О. Лукашенка. Ці фільми були показані на російських телеканалах і активно поширювалися в Інтернеті, де їх могли побачити й громадяни „братньої” Білорусі. Відповіддю Білорусі було кілька піар-акцій, але, в контексті цієї статті, нас більше цікавить указ білоруського президента „Про заходи щодо вдосконалення використання національного сегмента мережі Інтернет”.

На виконання цього указу оперативно-аналітичний центр при Президентові Республіки Білорусь і міністерство зв'язку та інформатизації затвердили „Положення про порядок обмеження доступу користувачів інтернет-послуг до інформації, забороненої до поширення відповідно до законодавчих актів”. У Положенні зокрема зазначено: „Цим Положенням встановлюється порядок обмеження доступу користувачів інтернет-послуг до інформації, забороненої до поширення відповідно до законодавчих актів, зміст якої спрямовано на: здійснення екстремістської діяльності; незаконний оборот зброї, боеприпасів, вибухових пристроїв, вибухових, радіоактивних, отруйних, сильнодіючих, отрутих, токсичних речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин й їх прекурсорів; сприяння незаконній міграції й торгівлі людьми; поширення порнографічних матеріалів; пропаганду насильства, жорстокості та інших діянь, заборонених законодавством (далі - інформація, заборонена до поширення)”.

Як можна побачити, коли буде потреба, під ці пункти можна підвести майже будь-який Інтернет-ресурс.

На сайті Державної інспекції РБ з електров'язку розміщено два „Списки обмеженого доступу” – „Загальнодоступний список обмеженого доступу” та „Список обмеженого доступу для постачальників Інтернет-послуг”. На момент підготовки цієї статті вони були порожніми. До другого списку матимуть доступ провайдери, які для цього повинні написати офіційного листа й одержати логін і пароль для доступу на підставі цього листа й ліцензії на надання Інтернет-послуг. Застосування цього Положення почнеться з 1 вересня 2010 року. У цей день постачальники Інтернет-послуг зобов'язані ввести в експлуатацію систему обмеження доступу.

Отже можна констатувати, що Республіка Білорусь зробила вибір на користь китайської моделі регулювання Інтернету.

Взагалі у багатьох країнах пострадянського простору зроблено саме такий вибір (Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Киргизія). У Таджикистані політичні фільтри контенту в Інтернеті впроваджують тільки напередодні виборів, а в Молдові після безладу, організованого

опозицією через Інтернет, було встановлено фільтри на деякі соціальні мережі.

Становище в Україні

Липень 2010 року видався в Україні багатим на події в електронному інформаційному полі.

На початку місяця український політичний бомонд двічі постраждав від Інтернет-хуліганів. Спочатку якась невідома особа некоректною поведінкою в особистому блозі керівника Держкомпідприємництва М. Бродського змусила посадовця звернутися до СБУ з проханням виявити і покарати нахабу. А вже через день невідомі поширили в Інтернеті неправдиву інформацію про голову СБУ. У ній говорилося, ніби В. Хорошковський у Львові вручав нагороди ветеранам УПА. Наступного дня прес-центр СБУ спростував цю інформацію.

Наприкінці липня неврегульованість правових питань з Інтернет-ЗМІ призвела до силового демаршу одеської міліції, яка вилучила сервер Інтернет-видання „Вільна Одеса”. Вилучення здійснювалося ніби через те, що провайдер використовував неліцензійне програмне забезпечення. Немає сумніву, що в такий спосіб було зроблено спробу припинити публікацію компромату, чого не могли зупинити правовим шляхом. Таке вирішення проблем нагадує навіть не китайську, а північно-корейську чи кубинську модель регулювання Інтернету.

Практично Україна дотримується американської моделі, що свідчить не стільки про високий рівень свободи слова, скільки про залишки демократичних традицій, які зміцнювалися в останні роки. Водночас, з огляду на нові тісні зв'язки з північним сусідом, можна чекати серйозних кроків у напрямі європейської моделі за зразком російської, або, що вірогідніше, ще у більш жорсткому вигляді.

На момент написання статті на узгодженні в Комітеті з питань свободи слова та інформації Верховної Ради України перебуває „Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України у світлі вдосконалення системи державної реєстрації інформаційних агентств” №6603 від 30 червня 2010 року. Основні зміни, які повинні бути внесені, стосуються відповідальності за небажання інформаційного агентства реєструватися. Тобто якщо, скажімо, в Росії Інтернет-видання саме може визначитися, реєструватися йому в якості Інтернет-ЗМІ чи ні, то в Україні нерестрація коштуватиме 2040 гривень (120 неоподатковуваних мінімумів) на перший раз, а за повторне здійснення інформаційної діяльності без реєстрації штраф складе вже 5100 гривень (300 неоподатковуваних мінімумів).

Як приклад неефективних дій українських державних органів у неврегульованому правовому полі можна згадати ситуацію з блогером, який розмістив у своєму Живому Журналі інформацію про Президента України, котру можна було витлумачити як заклик до насильницьких дій відносно глави держави. Цього блогера відвідали співробітники

СБУ, провели з ним виховну бесіду і взяли письмове запевнення, що він більше не вдаватиметься до подібних висловлювань. Що ж у результаті? Емоційному блогерові було забезпечено шалений зліт популярності, а СБУ одержала велику порцію „компліментів” на свою адресу: від „кривавої гебні” і спогадів про 1937 рік до глузувань над операми, яким нічого робити. У той же час досить було від імені будь-якого учасника Живого Журналу (нагадаємо, що ЖЖ перебуває в правовому полі США) написати заяву (у вигляді он-лайн форми) до Конфліктної комісії ЖЖ про порушення блогером місцевого законодавства й користувальницької угоди з вказівкою конкретних повідомлень. Очевидно, це все ж було зроблено, оскільки некоректні повідомлення зникли зі сторінки без участі блогера.

Проблема українського електронного інформаційного поля полягає в тому, що в Україні інформаційні технології активно використовуються не тільки як один із засобів доступу до різних видів інформаційних ресурсів, але і як інструмент політико-економічних та корпоративних війн. У цій ситуації вкрай необхідні, з одного боку, цілком прозорі й зрозумілі правила співіснування в інформаційному просторі, а з іншого - відкритий доступ до інформації й засобів комунікації, які є складовою конкурентного середовища громадянського суспільства.

Треба ще раз підкреслити, що рівень політичної й економічної свободи в суспільстві визначається правом доступу до владних, політичних, економічних, інформаційних ресурсів, яких, до речі, завжди бракуватиме. Спроби ж створення окремими політико-економічними групами впливу власного інформаційного поля для внутрішнього чи зовнішнього користування неминуче робитимуть їх інформаційними та політичними ізгоями в глобальній спільноті. У цьому випадку вже не спрацює переспів лєнінової фрази: „Морально все, що приносить владу й гроші”.

Надлишкова формалізація інформаційної складової демократії з обмеженням кола учасників-суб’єктів інформаційного суспільства робить це суспільство нестабільним і зовні залежним.

Монополізація інформаційного поля створює передумови для громадянського й цивілізаційного конфлікту, відходу частини громадян у нові, іноді навіть радикальні, форми громадянської самоорганізації.

Демократична риторика без реального інструментарію впливу громадян на інформаційне поле формує телевізійну ерзац-демократію з низьким рівнем інтелектуальної конкуренції та високим рівнем контрольованої міфологізації, що, у свою чергу, стає на заваді якісному розвитку суспільних відносин. Інформаційна свобода перестає бути предметом першої необхідності, звільняючи місце фінансовому домінуванню. Очевидно, мав рацію З. Бжезінський, коли говорив, що мірилом політичного успіху стають не голоси виборців, а кількість грошей, вкладених у політика.

Безроздільне домінування одного ресурсу над іншим робить суспільство соціально нестабільним і конфліктогенним, а також обмежує

права й свободи громадян. У свою чергу, свобода стає частиною ефективної влади при децентралізованому доступі до ресурсів і прийняття рішень. Насамперед це контроль громадян не тільки за державними інститутами, а й корпораціями, здатними через фінансові й медійні ресурси перебрати на себе властиві лише державі арбітражні функції. Брак ефективного контролю з боку держави й громадськості може призвести до обмеження (що частково вже й відбувається) політичних та економічних прав і свобод. Інформація перестає бути істотним інструментом соціальних змін, свобода стає формальною потребою суспільства, а отже суспільство перебуває на порозі незворотних структурних змін. Насамперед це впевненість громадян у соціальній значимості й перспективності, а відтак і конкурентності державної освіти на світовому ринку послуг, насамперед інформаційних. Водночас інформаційного впливу часто буває не досить для того, щоб кардинально змінити обставини політичного характеру. Для цього необхідні соціальні, політичні, інституціональні фактори, які можуть сприяти об'єднанню нових ідей, інтересів та інститутів.